

TARTU ÜLIKOOL
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut

Roosmary Suigusaar

OBI JÕE KESKJOOKSUL TEGUTSEVA NAFTATÖÖSTUSE
MÕJU PIIRKONNAS ELAVATE HANDI JA
METSANEENETSITE KULTUURILE

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Liivo Niglas

Tartu 2026

Iseseisvalt tehtud töö kinnitamine

Olen bakalaureusetöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Roosmary Suigusaar

28.05.2025

Annotatsioon:

Käesolev töö uurib Venemaal Obi jõe keskjooksul elavate põlisrahvaste kultuuris toimunud muutusi, mille otseseks mõjutajaks on olnud piirkonnas laienev naftatööstus. Töö vahendab hantide ja metsaneenetsite kultuuri toimunud muutusi ja mõtestab nende toimimismehhanisme. Naftatööstuse ei ole avaldanud mõju ainult keskkonnale, see on mänginud rolli erinevate põlisrahva kultuurivaldkondade arenemisel: elatusallikad, maa kasutamist, liikumisviise, eluruumi, keelt, haridust ja usundit. Tööst selgub, et naftatööstus ei ole olnud ainult hävitav jõud, vaid kujundab pidevalt ümber põlisrahvaste elu. Seetõttu on leidnud handid ja metsaneenetseid viise kooseksisteerimiseks, mis on nad pannud naftatööstustega omalaadsesse sõltuvus suhtesse, kus üks ei välista teist.

Märksõnad: handid, metsaneenetsid, naftatööstus, moderniseerimine, kohanemisstrateegiad.

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
1. AJALOOLINE JA POLIITILINE TAUST	7
1.1. Nõukogudeaegne venestamispoliitika	7
1.2. Vene keele roll venestamispoliitikas.....	8
1.3. Naftatööstuse laienemine piirkonnas	8
1.4. Demograafilised muutused ja identiteedi ümberkujundamine.....	9
1.5. Postsovetlik rahvuspoliitika.....	10
2. PIIRIDE MÕISTE HANTIDE JA METSANEENETSITE MAAILMAS	12
2.1. Maade tagastamine ja piirid bürokratlilikus maailmas	12
2.2. Põlisalade piiride märgistamine.....	13
2.4. Põlisalade osakaal ja kasutatavus.....	14
3. ELURUUM JA IGAPÄEVAELU	15
3.1. Ehitised laagrites ja ruumiline korraldus	15
3.2. Elektrifitseerimine taiga tingimustes	17
3.3. Kommunikatsioonivahendite igapäevaelus.....	17
4. LIIKUMISVIISID MUUTUVATES OLUDES	19
4.1. Orienteerumine maastikul ja ruumitaju.....	19
4.2. Motoriseerimise mõju liikumisviisidele.....	20
4.3. Teede- ja teenindusvõrgustiku teke taigas	22
5. ELATUSALLIKAD JA NENDE MUUTUMINE.....	24
5.1. Konkurents traditsioonilistele elatusallikatele.....	24
5.2. Põhjapõdrad elatusallika ja identiteedi kandjana	25
6. VAIMNE KULTUUR.....	28
6.1. Keeleoskuse muutused põlisrahvaste seas	28
6.2. Kooliharidus ja elukutsevalik.....	30
6.3. Animistlik maailmavaade hantide ja metsaneenetsite elus	31

6.4. Suuline kultuur muutvates oludes	32
KOKKUVÕTE	34
SUMMARY	35
ALLIKAD JA KIRJANDUS	36

SISSEJUHATUS

Käesolev lõputöö keskendub Venemaal Hantõ-Mansiiski autonoomses ringkonnas Obi jõe keskjooksu aladel elavate hantide ja metsaneenetsite kultuuris toimunud muutustele, mille otseseks mõjutajaks on olnud alates 1960ndatest hoogustunud naftatööstuste laienemine nende asualadel. Töö eesmärk on koondada ühte need kultuurilised muutused, mis on seotud naftatööstuse laienemisega piirkonnas, püüdes seejuures mõista handi ja metsaneenetsite eluviisi ja maailmapilti nende kultuurilisest loogikast lähtuvalt.

Käesolev töö ei lähtu arusaamast, et moderniseerumine tähendaks põlisrahvaste traditsioonilise eluviisi paratamatut kadumist. Pigem käsitletakse traditsioonilist kultuuri dünaamilise süsteemina, mis kohandub muutuvate poliitiliste, majanduslike ja keskkondlike tingimustega.

Uurimisteema olulisus seisneb selles, et Obi keskjooksu piirkonnas laienenud naftatööstus ei ole mõjutanud ainult looduskeskkonda, vaid ka seal elavate hantide ja metsaneenetsite kultuuri ja eluviisi. Naftatootmisele orienteeritud piirkondades avalduvad muutused keskkonnale, poliitilistes otsustes, majandus- kui ka sotsiaalses võrdsuses, lükates tagaplaanile teised huvid. Nagy toob välja antropoloogias kasutatava teooria „nafta needusest“ või ka „tooraine needusest“, mis peaks piirkonda tooma juurde jõukust, ent põhjustab rohkem probleeme ning konkurents ressursidele kasvab (Nagy 2020: 517). Kogukonnad allutatakse riigi ja tööstuse huvidele, mis toob kaasa põlisrahvaste marginaliseerumise. Muutused ei ole seotud pelgalt majandusliku või poliitilise küsimustega, vaid puudutavad nende kultuuris elatusallikaid, liikumisviise, keelekasutust ja vaimset kultuuri laiemalt.

Naftatööstuse laienemine ei ole piirkonnas põlisrahva traditsioonilisi eluviise täielikult kõrvale tõrjunud, vaid on kujunenud elukorralduse osaks. Põlisrahvad on kujundanud välja kohanemisviise naftatööstusega koeksisteerimiseks ja elavad omalaadses sümbioosis, mis ei välista traditsiooniliste eluviiside viljelemist ja samaaegset moderniseerimist (Toulouze ja Niglas 2025: 279). Seejuures ei tähenda koeksisteerimine konfliktide puudumist, vaid toimub ebavõrdsetes tingimustes, kus põlisrahvaste võimalused oma huve kehtestada on piiratud.

Kuna käesolev töö keskendub eelkõige nende protsesside tõlgendamisele olemasoleva antropoloogilise kirjanduse põhjal, on töö meetodiks teaduskirjanduse ja varasemate käsitluste analüüs. Välitöid nimetatud rahvaste seas läbi viia ei olnud võimalik, sest Venemaa poliitiline olukord on muutnud välisuurijate ligipääsu piirkonnale keeruliseks ning ilma kohalike kontaktideta uurimisretkele minek ei olnud võimalik. Lisaks piirab minu võimalust intervjuusid ja küsitlusi läbi viia uurimustööle vajalikul tasemel ebapiisav vene keele oskus. Seetõttu on töö teoreetiline ja põhineb olemasoleva teaduskirjanduse ja teiste uurijate käsitluste analüüsil.

Käesolevas töös on välja jäetud periood pärast Venemaa sissetungi Ukrainasse 2022. aastal, sest selle järel toimunud poliitilised ja ühiskondlikud muutused nõuaksid eraldi käsitlust. Ühtlasi muudab see uus kontekst varasemate allikate tõlgendamist ning mõjutab uurimuse ajalist ja analüütilist raamistikku.

Kuigi Eestis on soome-ugri uurijaid, kes on erinevate teemade kaudu probleemi oma töödes kajastanud, ei olnud lihtne leida kontakte naftatööstustega. Lisaks on suur hulk materjale venekeelsed, sest selle küsimusega on tegelenud Venemaal elavad uurijad ja vähe sellest on tõlgitud inglise keelde. Minu peamisteks allikateks on artikli kogumikud *Pro Ethnologia*, *Folklore: electronic journal of folklore*, Soome-ugri sõlmed. Sobivate allikate leidmisel aitas kaasa juhendaja Liivo Niglas. Niglase 2016 aasta dokumentaalfilmi „Armastuse maa“, mille peategelaseks on metsaneenets Juri Vella (1948-2013) ja kelle tegevusele edaspidine töö paljustki tugineb, on kasutatud visuaalse allikana. Toimetamisel on kasutatud Microsoft Copiloti nõuandeid.

Töö põhiosas analüüsin, kuidas nafta- ja gaasitööstuse laienemine on mõjutanud handi ja metsaneenetsite maa kasutamist, eluruumi, liikumisviise, elatusallikaid ning vaimset kultuuri Obi jõe keskjooksu piirkonnas.

1. AJALOOLINE JA POLIITILINE TAUST

Käesolev peatükk annab ülevaate ajaloolistest ja poliitilistest protsessidest, mis kujundasid handi ja metsaneenetsite suhteid Vene riigi, nõukogude võimu ja hiljem naftatööstusega.

Hantide ja metsaneenetsite asustus tekkis Obi ja selle harujõgede äärde. Piirkond, kus uuritavad põlisrahvad elavad, on soine ja raskesti ligipääsetav, mistõttu on see olnud üsna eraldatud ja kaitstud vene kultuuri pealetungi eest (Toulouze 2003: 96). Sellist eraldatus ja venelaste eemale hoidmist on toetanud väljaspoole piirkonda levivad jutud põlisrahvastest kui ohtlikest ja metsikutest inimestest, kes ründavad metsa eksinuid (Dudeck 2012: 100-101).

Hoolimata teiste rahvaste, tsaari-Venemaa ja hiljem nõukogude võimu katsetest allutada piirkonna põlisrahvaid oma kontrollile, suutsid handid ja metsaneenetsid säilitada oma traditsioonilise eluviisi (Taagepera 2002: 372-387). Võõraste pealetungiga liikusid handid sügavamale taigasse, kus nende kontakt välisega sai jääda veel üsna väheks (Dudeck 2012: 90).

Aktiivsem koloniseerimisprotsess leidis aset tsaari-Venemaal, kui paganlikku elanikkonda sooviti ristiusku pöörata. Selleks prooviti erinevaid lähenemisviise, näiteks elanikkonnale koolide loomine suuremates asulates, mida peeti parimaks vahendiks „primitiivsete paganate“ ristiusustamisel. (Dudeck 2013: 130)

1.1. Nõukogudeaegne venestamispoliitika

Nõukogude Liidu loomisega suurenes surve põlisrahvastele, kelle autonoomia allutati ulatuslikumalt riiklikule kontrollile. Venestamisprotsess hoogustus 1930ndatel kolhooside loomisega, mil rahvas pidi hakkama tööle riigi loodud ühismajanditest, mis antud piirkonnas olid peamiselt seotud kalastamise, jahi ja põhjapõdrakasvatusega. Selleks aga, et mehed ja naised saaksid tööl käia, loodi internaatkoolid, kus lapsed pidid pikalt viibima ja kust vaheaegadel koju saadi. Klassikalise koolihariduse omandamist hakati pidama sotsialistliku moderniseerimise aluseks, mis tähendas et laste kooli saamine muutus sunniviisiliseks. Internaatkoolides õppimine muutis terve põlvkonna maailmapildi kujunemist, sest kontakt traditsioonilise handi või metsaneenetsite kultuuriga jäi

väikesed, mistõttu oli neid lihtsam nõukogude mentaliteedile sobivalt suunata. (Dudeck 2013: 130-131)

1957. aastal tabas põlisrahvaid Nõukogude Liidu poolne sundümbervasustamise, mille ettekääne oli parema elukvaliteedi pakkumine, aga tegelik eesmärk oli ebaoluliste asulate väljasuretamine ja inimeste suunamine suurematesse asulatesse. Selleks lõpetati külades poodide, koolid jm teenuste pakkumine ja elanikud pidid ise ümber kolima. (Taagepera 2002: 384-385) Nõukogude Liit muutus totalitaarsemaks ja represseerimiste sagenemine üle kogu maa tähendas eraldatud Obi äärsetele aladele vangilaagrite rajamist. Nende ehitamisel kasutati väljastpoolt piirkonda saabunud tööjõudu, kelle osakaal rahvastikus suurenes ja hääli sai otsustamise juures enamuse. (Sarv 1993: 70)

1.2. Vene keele roll venestamispoliitikas

Oluliseks mõjuriks väikerahvaste venestamisprotsessi õnnestumisel oli vene keele kasutamise suurenemine. Igapäeva elu hakkas juhtima sotsialistlik majandusmudel, mis tähendas ka spetsiifilise sõnavara kasutamist. Handi ja neenetsi keelde oli uut terminoloogiat keeruline tõlkida ja seetõttu jäid venekeelsed väljendid kasutusse (Toulouze 2003: 101). Lisaks vähendati märgatavalt hantidel võimalust põliskeelse koolihariduse saamiseks, põliskeelt oli võimalik õppida valikainena, kuid selle kasutamist õppevälisel ajal hakati taunima (Taagepera 2002: 385).

Vene keele kasutamise olulisust suurendas ka asjaolu, et uue riigi poole ette antud elukorralduse toel kolisid paljud pered püsivalt suurematesse asulatesse riigi poolt pakutavatesse tüüpprojektide järgi ehitatud elamutesse, olgu see siis korter või eramu (Saar 1993: 63). Kuna lapsed hakkasid koolis käima suuremates asulates, oli ka peredel otstarbekam ja emotsionaalselt parem sinna kolida. Inimeste elu hakkas juhtima sotsialistlik linna-/külaelu, elukutsevalikul sai järjest enam määravaks töökohtade olemasolu uutes asulates (Dudeck 2013: 133). Sellest hoolimata leidis hante ja metsaneenetseid, kes jätkasid ka traditsioonilise eluga metsas ja tegelesid sellega pendelrände korras (Pivneva 2001: 63).

1.3. Naftatööstuse laienemine piirkonnas

Sotsialistliku vene kultuuri pealtung oli esialgu aeglane (Toulouze 2003: 96). Vene kultuuri pealetung hoogustus märgatavalt pärast piirkonnas geoloogiliste uuringute tegemisest, mille

tulemused näitasid nafta- ja põhjapoolsematel aladel ka gaasivarude olemasolu. 1960ndatel hakati piirkonda rajama teid, puurauke, nafta ümbertöötlemise tehaseid, gaasi- ja nafta torusid, mille ehitamiseks tuli piirkonda kaugemalt Venemaal erinevaid rahvaid tööle (Toulouze ja Niglas 2025: 251). Põlisrahvaste osakaal piirkonnas vähenes märgatavalt.

Kuna Nõukogude Liidus oli suhtumine, et kõik on riigi oma, peeti ka hantide ja metsaneenetsite alasid eikellegi maaks, kus võis vabalt riigi poolt määratud otsuseid ellu viia (Taagepera 2002: 381), olgu selleks vangilaagrite ehitamine või kaevanduste rajamine. Kui hakati tegelema nafta kaevandamisega, ei küsitud piirkonnas elavatelt põlisrahvastelt formaalset nõusolekut ja võis juhtuda, et elanikud maardlate rajamise plaanist esialgu ei teadnud.

Sarnaselt põlisrahvastele kasutasid nafta- ja gaasifirmad jõge sihina, mida mööda hakati piirkonda rajama kaevandusi (Toulouze ja Niglas 2025: 252). Nende tekkimisega piirkonda on rajatud suuremaid asulaid ja linnu näiteks Kogalõm. Suuremad ettevõtted, mis piirkonnas tegutsevad on Surgutneftgaz, Rozneft ja Lukoil.

Venemaa riigieelarve sõltub suuresti nafta- ja gaasitööstusest. Kesk-Obi piirkond on naftatööstuse jaoks üks olulisemaid riigis (Toulouze ja Niglas 2025: 252). Naftakaevandamine kipub domineerima naftatootmisest elatuvate riikides majandus-, poliitilises ja ühiskondlikus elus tõrjudes muud huvid tagaplaanile (Nagy 2020: 517). Tööstuste ja riigi soov piirkonnas naftavarusid kaevandada ei ole vähenenud, seetõttu ei ole tõenäoline, et naftakaevandamine piirkonnas lähiajal lõpetatakse.

1.4. Demograafilised muutused ja identiteedi ümberkujundamine

2020. aasta statistika kohaselt on hante 31467 ja neenetsid 49646 (Prozes 2022: 13), kellest Toulouze hinnangul kuni paartuhat on metsaneenetsid (Toulouze 2003: 97). Neenetsite koguarv Venemaa rahvaloenduste andmeil on mõnevõrra kasvanud. Kuigi numbriliselt tundub hulk olema üsna suur, siis traditsioonilist eluviisi elavaid põlisrahva esindajaid endi põlistel maadel on vähe, kuigi territoorium on lai. Tööjõu vajaduse suurenemisega alanud sisseränne on põlisrahvaste osakaalu piirkonnas märgatavalt vähendanud.

Rahvaloenduste andmeid peab vaatama kontekstipõhiselt ja sõltuvad nende läbiviimisest, näiteks küsimuste esitamisest, mis jätab viimase rahvaloenduse andmed küsitavaks (Prozes 2022: 14). Eva Toulouze toob välja osjaolu, et juba mõnda aega ei eristata metsaneenetsid tundra neenetsitest, kuigi

nende eluviis on erinev ja keeledki mõnevõrra erinevad, et nad üksteisest väga hästi aru ei saa (Toulouze 2003: 97).

Lisaks tekib probleem linnas ja maal elavate põlisrahvaste enesemääratlusel. Kui on elatud mitmendat põlve suuremas asulas ning traditsioonilisest eluviisiga on vähe kokkupuuteid, kaugenetakse enda juurtest. Segaabieludes on sagedasem, et koduseks keeleks saab vene keel, harvadel juhtudel hantide ja neenetsite vahelistes suhetes valitakse emma-kumma emakeel koduseks keeleks (Barkalaja 2001: 84; Toulouze 2003: 99). Kodune keelekasutuse muutus viib aga enesemääratluse probleemini, kus ei olda justkui kummagi põlisrahva esindaja ning vene kultuuri osana tuntakse ennast rohkem (Barkalaja 2001: 83). Seetõttu on rahvaloenduste küsimustele vastates tõenäoline, et päritolult põlisrahva liige, kes ei viljele enam traditsioonilist eluviisi, vaid on võtnud omaks vene kultuuri, nimetavad ennast hoopis venelaseks. Hantide ja metsaneenetsite osakaal nende hulgas, kes ennast nõnda defineerivad, ja kes tänapäevalgi traditsiooniliste elatusallikatega tegelevad, on marginaalne (Martynova 2001: 74).

Nõukogude Liidu poliitika pakkuda eluaset linnades ja külates, on edasi kandunud ka nafta- ja gaasitööstuste poliitikasse. Põliselanikele pakutakse rahalist kompensatsiooni, et nad nende maadelt ära saada, et seal kaevandamisega tegelema hakata. Suurem osa põlisrahvastest elabki tänapäeval külates, mille majad on nõukogudeaegse tüüpprojekti järgi ehitatud (Saar: 64). Traditsioonilist elulaadi on vähem säilinud, sest inimesed on sellest loobunud ja kolinud suurematesse asulatesse. Kuid on peresid, kes on vastu seisnud uuele poliitikale. Näiteks handid Kechimovid ja metsaneenetsi Aivaseda (Vella), kelle klanni esindajad viljelevad traditsioonilist elulaadi ja tegelevad põhjapõdrakasvatusega ning on edasise analüüsi põhilisteks näideteks (Dudeck 2012, 2013; Niglas 2011; Toulouze ja Niglas 2025).

1.5. Postsovetlik rahvuspoliitika

1980. aastate lõpus nõrgenes nõukogude režiim ja väikerahvad hakkasid aktiivselt oma õigusi nõudma. Hantõ-Mansiiski ringkonnas loodi mitmeid esindusorganisatsioone ja korraldati avalikke proteste naftafirmade tegevuste vastu, hantide puhul olid protestiaktsioonid rahulikud ja varjatud näiteks tšummi paigaldamine 1995. aastal rajooni parlamendi ette, teetõkete paigaldamine või Juri Vella poolt korraldatud ohverdamine Num-To järve ääres (Nagy 2020: 518-519). Pärast Nõukogude Liidu lagunemist näis Venemaal väikerahvaste positsioon paranevat, sest seadusandluses tekkis neid

soosivad toetusmeetmed, näiteks maksusoodustus. Hantõ.Mansiiski ringkonna Lisaks oli naftafirmadel kohustus põlisaladel kasutamist kompenseerida sealsetele maaomanikele, nii võib olla lepingutes kirjas rahaline hüvitis, kütusega varustamine, helikopteri kasutamine (Dudeck 2012: 97).

Põlirahvaste kaitseks ja toetamiseks loodud riigipoolsed kui ka ringkonna seadused ja meetodid tekitasid kujutelma, et nüüd võiks põlisrahvaste traditsiooniline elu taastuda ja positsioon ühiskonnas tõusta. Rahvusvaheliselt näis Venemaa föderatsiooni tegevus igati mõistlik ja toetav, kuid tegelikkus hakkas järjest enam vastupidiselt liikuma. 2000. aastatel muutus Venemaa tsentristlikumaks, mis tähendas riigi ja naftafirmade huvide kattudes nende viimase poliitilise rolli kasvu (Nagy 2020: 519). Kuhu riigipoolne tegevus on jõudnud, näitab 2015. aastal ilmunud Oliver Loode artikkel, kus autor toob välja erinevate soome-ugri liikumiste takistamise põlisrahvaste maailmakonverentsile jõudmisel (Loode 2015).

2. PIIRIDE MÕISTE HANTIDE JA METSANEENETSITE MAAILMAS

Alates 1960. aastatest alustati nafta ja gaasi kaevandamist, mille jaoks ei küsitud maadel elavatelt asukatelt arvamust, sest maa oli ühisomand, millel riik piirangutete tegutsema asus (Taagepera 2002: 386; Nagy 2020: 518). Seetõttu tekkisid naabriteks nafta- ja gaasifirmade rajatised, sõltumata sellest, et maa kuulus teoreetiliselt juba kellelegi. Õigupoolest puudus sealsetel rahvaste maailmavaates eraomandi mõiste. Olid küll välja kujunenud piirkonnad, kus üks või teine pere kalastas, küttis, karjatas põhjapõtru, ent maad ei peetud kellelegi kindlale kuuluvaks (Pivneva 2001: 62; Dudeck 2012: 46). Jumalate nõusolekul võisid põlisrahvad loomi küttida, jõgedel, järvedel kalastada ja oma põhjapõtru karjatada. Olid olemas piirkonnad, mis olid pühad ja seal ei tohtinud liikuda majanduslikel eesmärkidel. Kui aga nendele aladele tekkisid naftarajatised, mis takistasid traditsiooniliste aladega tegelemist, ning põliselanikud pidid hakkama taotlema luba alade kasutamiseks, tekkis teadvusse ka maa kuuluvuse ja piiride mõiste. Eriti aktuaalseks sai see maade tagastamisel 1990ndatel, sest see eeldas piiride kindlaks määramist (Dudeck 2012: 95, Niglas 2011: 56).

2.1. Maade tagastamine ja piirid bürokraatlikus maailmas

1990. aastatel pärast Nõukogude Liidu lagunemist hakati varem riigistatud maid tagastama põlisrahvastele. Enne võis riigilt maad rentida 2-5 aasta kaupa, nüüd hakati maid põlisrahvastele kasutamiseks tagastama. Kelle esivanemad elasid või tegelesid nendel aladel traditsiooniliste elatusviisidega so küttimine, kalastamine, põhjapõdrakasvatus võisid need endale kasutamiseks küsida. Selleks sõlmiti tagastamisleping, kus olid kirjas maade piirid. Kuna põlisrahvastel ei olnud omakeskis piire, siis kaardile märgitud territoorium võis kulgeda üle ühise piiriala, kus erinevad klannid küttisid, korjasid marju-seeni, karjatasid põhjapõtru. (Pivneva 2001: 60-62) Jagatud ala ei

olnud põlisrahvastest elanike enda vahel probleemiks, uus kord sai kultuuriliselt oluliste muutuste esile kutsujaks põlisrahvaste maailmavaates.

Keerulisem on maade tagastamise puhul, kus piiride määramisel ja edasisel kinnitamisel jäi allkirjastamata mõni oluline juriidiline dokument, mille ettenäitamisega piiririkkujaid eemal hoida. Sellisest olukorrast on ilmekas näide Juri Vella Vatyogani jõe ääres olnud „armastuse maast“. 1996. aasta algul sõlmis Vella kokkuleppe, et ala kuulub tema põhjapõtrade karjamaade juurde. Sellel alal veetsid põhjapõdrad sügisese innaaja ja oli karja jätkusuutlikkuse mõttes olulisel kohal. Küll aga jäi kokkulepe kinnitamata kõrgemas astmes ja sama aasta sügisel anti maa Lukoilile jahimaana kasutamiseks. Juri Vella sõlmis suuliselt lepingu, aga sellest on alles ainult üheleheküljeline algne dokument. (Niglas 2011: 55-56)

Kui neenetsite kultuuris on ka suuline kokkulepe püha (Toulouze ja Niglas 2025: 271; Niglas 2016), siis bürokraatlikus maailmas on vaja mustvalgel allkirjastatud dokumenti. See on oluline maailmavaateline erinevus, mis probleeme esile kutsub. Tõenäoliselt ei ole Vella juhtum ainuke omalaadne on, sest Venemaal on probleeme lepingutest ja õiguslikest kõrvale hoidmisega.

2.2. Põlisalade piiride märgistamine

Kes oma põlisalasid kasutada ei soovinud, võis need loovutada riigile ja jätkata elu linnas või külas. Nii võib leida peresid, kelle endised naabrid on oma maad võõrandanud naftatööstustele. Nüüd, kus territooriumid olid selgelt kaardile märgitud ja järjest rohkem kaugemalt Venemaa piirkondadest sisserännanud naftafirmade töölisi, leidis tee põlisrahvaste maadele, oli vaja ka maa kuuluvust näidata väljastpoolt tulijatele. Kuna suur osa töolistest ei olnud kohalikud ja nende jaoks ei omanud piirkond sentimentaalset väärtust, siis üha enam tekitasid nad ka piirkonnas arvukalt probleeme (Taagepera 2002: 362). Peale prügiga reostamise ja sõidukitega metsaaluse pinnase rikkumise oli suuremaks mureks põhjapõtrade kütmine ja koertega tagaajamine (Niglas 2016). Nimelt ei ole piirkond põhjapõtrade traditsiooniline leviala, vaid kõik põdrad on kellegi karjaloomad. Kui neid aga hirmutada, võib terve kari minema joosta ja üksikud loomad jäädagi kadunuks, mis tekitab omanikele suure majandusliku kahju. (Niglas 2016)

Väljastpoolt tulijate jaoks oli oluline näidata oma maa piire visuaalselt. Kui enne sai võõraid kaugemal hoida hirmujuttudega, mida nii handid ja metsaneenetsid hea meelega kinnitasid või ka

suuremaks rääkisid, siis nüüd, kui inimesi ümberkaudu rohkem liikumas, pidi oma alade kaitseks panema üles teetõkkeid ja silte, mis teavitasid jõudmisest põlisrahvaste alale (Toulouze ja Niglas: 272-273). Venemaa seadusandluses on põlisrahvaste kaitseks ka punkt, mis keelab võõrastel põlisrahvaste maadel ilma nende nõusolekuta liigelda (Niglas 2011: 56; Niglas 2016). Lisaks sellele on põhjapõdrakasvatajatel karjamaade ümber ehitatud lattidest aiad (Pivneva 2001: 63; Toulouze ja Niglas 2025: 271), hoidmaks oma loomi koos ja takistamaks neid tööstusrajatiste alale minemast (Niglas 2011: 51) ning võõraid jahimehi ja koeri karjale ligi pääsemast.

Selleks, et võõrad teaksid, et on sisenenud põlisrahvaste maale, võis ühe strateegiana piirkonnas oma eksistentsi näitamiseks maid aktiivsemalt kasutatada. Kui põliselanikke piirkonnas ei ole näha, on ka maade piiririkkumised aktiivsemad. Selleks, et väljastpoolt tulijad saaksid aru, et viibivad põlisrahvaste maadel, võis püstitada jahionne ja liikuda piirkonnas rohkem (Niglas 2011: 56; Dudeck 2012: 94). Tihti puudub naftafirmade töölistel teadmine, et väljaspool kaevandusalasid elavad põliselanikud ja võõrastega kontakti astumine võimaldab kasvatada ka teadlikkust põliselanike olemasolust. Kui enne võisid põliselanikud tunduda eemale tõmbunud ja hoida omaette, siis nüüd on isegi vajalik väliste tegelastega kokku puutuda, et sõlmida kokkuleppeid ja nende poolehoidu saada (Niglas 2011: 47).

2.4. Põlisalade osakaal ja kasutatavus

Keskmine pere vajab enda ära elatamiseks umbes 20x20km (Toulouze ja Niglas 2025: 255) suurust ala, kui tegeleda põhjapõdrakasvatusega suuremas mahus, on vaja ka suuremat maad. Pivneva toob välja, et 1999. aastal oli Hantõ-Mansiiski autonoomses ringkonnas põlisalade osakaal 54% (Pivneva 2001: 60). Põlisalade osakaal piirkonnas on justkui suur, aga rahvastikutihedus ja põlisrahva esindajate hulk sellel alal on madal (Pivneva 2001: 60; Toulouze 2003: 99). Põlisalade osakaalu suuruse juures mängib rolli asjaolu, et riik pakkus põlisrahvale toetusi ja maksusoodustusi ja seetõttu ennast põliselanikuna määratlema hakati ja nii maid enda käsutusse juurde saadi (Toulouze 2003: 91; Taagepera 2002: 381). Samas jääb ebaselgeks, mil määral on neid maid omandatud ärilistel eesmärkidel. Mets on üks loodusressursse, millega on võimalik ennast ka muud viisil kui traditsioonilise eluviisiga ära elatada – nt puidumüük.

3. ELURUUM JA IGAPÄEVAELU

Pered elavad tavaliselt väikestes kogukondades-laagrites ühe või mitme perekonnaga. Asjaajamiseks käiakse suurematesse asulatesse, kasutades jõge või pinnasteid, mis viivad suuremate maanteedeni, kust on hõlbus edasi liikuda. Pered võivad olla ka pendelrändurid, kes elavad teatud perioodi külades ja mõnda aega oma metsalaagrites (Pivneva 2001: 63). Juba Nõukogude Liidu ajal käidi laagrist ühismajanditesse tööle või laste kooliajal elati külades ja ülejäänud aja veedeti metsas (Martynova 2001: 69). Suuremad asulad on olulised, sest seal on kool, meditsiiniteenus, poed, meelelahutus. (Dudeck 2012: 98, Martynova 2001: 74)

Eraldatuse tõttu peavad sellised kogukonnad suutma ennast ise ära majandada ning vajaminev tuleb laagrites kohal teha või valmis varuda. Kuna tänapäeval ostetakse vajaminev, siis suurenevad ka kulutused, samas traditsiooniliste elatusallikatega tegelemine ei ole kuigi tulus. Eelnevalt on elatud peaaegu nullkuluga, kus kõik vajaminev toodeti metsas koha peal ning rahal ei olnud igapäevaelus põhirõhk (Barkalaja 2015: 47). Nüüd aga on põlisrahvaste esindajad sõltuvad ostetavatest vahenditest ja seetõttu ka modernsest eluviisist.

3.1. Ehitised laagrites ja ruumiline korraldus

Mõnevõrra paiksemad handid on ehitanud elamiseks ristpalkelamuid, mille katuseks oli kasetoht. Handid kasutasid varasemalt ka maakodasid, mis talviti külmakindlamad olid, kuid tänapäevaks sellist elamutüüpi enam säilinud ei ole. Hantide ja neenetsitel peamiseks eluasemeks oli püstkoda, mis oli lihtsalt transporditav ja oli kaetud kasetohuga või põhjapõdranahkadega. Paiksema eluviisiga metsaneenetsitel võis samuti olla sarnaselt hantidega ka ristpalkidest nõ peamajad. (Saar 1993: 64).

Vastavalt põhjapõtrade liikumisele hooajati pidi püstkoda kolima või hiljem ka väiksemaid hütte, erinevatesse piirkondadesse ehitama, et kolimine ühest laagrist teise oleks lihtsam (Niglas 2001: 54). Nii handid kui ka metsaneenetsid pidid hooajati rändama, olgu see põhjapõtrade karjamaade, saakloomade või kalade kudemisaja järgi (Dudeck 2012: 93). Hantidel oli kasutusel sammasait, mis

ehitati maast kõrgemale postide otsa ja oli nii loomade rüüstamise eest kaitstud. Seal hoiti toitu ja tööriistu (Saar 1993: 64).

Nagu näha, siis on olnud eelnevad rajatised laagritest ehitatud looduslikke vahendeid kasutades. Materjalide kättesaadavus Obi jõe piirkonnas väljaspool suuremaid asulaid on raske, sest tihti ei vii sinna korralikke teid või tee läheb suure ringiga, mis võib ulatuda sadadesse kilomeetritesse (Niglas 2011: 44). See teeb valmis materjalide transpordi kulukaks ja ebapraktiliseks. Kuna nafta ja gaasi leiukohtade, puuraukude, ümbertöötlusjaamade jmt juurde pääsemiseks ja taristu korrashoiuks on ehitatud kui ka kasutuseta teid lammutatud, siis on seal tekkinud palju ehitusjätmeid, mida ei viida enam ära, vaid jäetakse metsa alla. Sellel on ilmselt majanduslik põhjus, sest niigi raskesti ligipääsetavates kohtadest gaasi- ja naftataristu rajamine on kallis, enda järelt koristamine teeks selle veelgi kallimaks. Ehitusmaterjalide kalliduse ja raskesti kättesaadavuse tõttu on handid ja metsaneenetsid need jäägid kasutusse võtnud ja enda laagriplatside ehitamisel ära kasutanud. (Dudeck 2012: 93; Saar 1996: 63) Ebavajalike ehitiste lammutamisel tekkinud kasutuskõlblikku materjali saab uue ehitamisel kasutada.

Puit on põhiline ehitusmaterjal, mida ehitiste tegemisel kasutatakse, sest ümberringi on mets ja see on lihtsamalt kättesaadav. Siinkohal tuleb mainida, et nii hantide kui ka metsaneenetsite teadvuses on erinevatel metsatukkad, järvedel, jõgedel on oma jumal, kellega tuleb hästi läbi saada (Karapetova, Solovyova 2001: 47, 55; Taagepera 2002: 371). Seetõttu ei saa enda tarbeks metsast puitu mõtlematult langetada nagu seda on tehtud naftatööstuse taristu ehitamisel. Sissetungijad, kelleks on nafta- ja gaasitöösturid, loodusteadmisi ei kanna ja seetõttu võibki näha nõ metsarüüstet^[1] (Taagepera 2002: 397). Teede ja rajatiste ehitamisel võetakse valimatult kõik teele jääv maha. Ma nimetaksin seda *sotsialismi mentaliteediks*, mis tähendab kindla eesmärgi täitmist ja ei ole vajalik valida looduse suhtes parem lähenemine või mõelda põhjalikumalt protsessid läbi. Väga tihti on teele jäänud pühad hiied, matmispaigad, mis sissetungijate poolt rüvetatakse või koguni hävitatakse. (Dudeck 2012: 95) Tekib küsimus, mil määral nafta ja gaasitööstuste metsahävitamine põliselanike suhtumist puidu kasutamisse on muutnud. Selle mõju kohalike elanike hoiakutele jääb ebaselgeks.

Ehitiste olemasolu erinevates piirkondades on oluline märk ka põlisasukate eksistentsi näitamiseks. Nagu eelpool oli juttu, ei ole erinevad ehitised vaid kasutamiseks mõeldud – need on sümbolid erinevate kohtade asustamisest hantide ja metsaneenetsite poolt. Näiteks tšummi olemasolu kirjeldab Nagy, kui vaikselt vastupanu sümbolit, millega põlisrahvad proovisid luua dialoogi endi ja naftatööstuste vahel (Nagy 2020: 518–519).

3.2. Elektrifitseerimine taiga tingimustes

Tänapäevase elukvaliteeti iseloomustab elektri olemasolu. Elektri kaablite viimine igasse piirkonda ei ole tulus, eriti veel, kui loodetakse saada maksimum tulu vähesel kuluga, nagu see nafta- ja gaasitööstuste puhul uuritavas piirkonnas eriti silma hakkab. Kuigi suurtesse asulatesse ja linnadesse viivad maapealsed liinid¹, siis väiksemates külates, rääkimata eraldi laagritest puudub püsiv elektriühendus. Elektriga varustamiseks on laagrites koha peal olemas generaatorid või tuuakse elekter lähemast naftatööstuse asutusest liinidega (Toulouze ja Niglas 2025: 261). Generaatoritesse saadakse tihti kütet just nafta- ja gaasitööstustest. Kütusega varustamine on viimaste ülesanne tänu kokkuleppele, mis sõlmiti põlisrahvaste maade kasutamiseks (Niglas 2011: 47). Seega ei tohiks olla eraldatud piirkonnas elavatel inimestel probleemi oma generaatorite käimas hoidmisel, sest naftafirmad toodavad bensiini ja diisli. Kütust aga antakse valikuliselt neile põliselanikele, kes ei tekita naftatööstustele liiga palju probleemi (Toulouze ja Niglas 2025: 261).

Juri Vella kirjeldab, kuidas ta kompenseerib oma saamata jäänud hüvitist Lukoili töötajate kaudu kütuse saamisega. Kuigi see käib ebaseaduslike kanalite kaudu ja direktorite teadmata, tundus see igati legaalne, sest nafta tuleb tema maa seest, järelikult on ka diisel, mida tema naftast toodetakse samuti tema oma. Eriti veel, kui ametlik kompensatsioon on jäänud saamata. (Niglas 2011: 47)

3.3. Kommunikatsioonivahendite igapäevaelus

Tänapäeva inimese igapäevaelust ei puudu enam telefon, internet, televisioon. Kommunikatsioonivahendid on olulised ka põliselanikel, kes elavad perifeerias. Juri Vella laagrid olid väga modernsed, tal oli tänapäevane tehnika nagu televiisor, elektriline ahi, arvuti, elektrilised tööriistad (Niglas 2011: 35).

Telefon on oluline suhtlusvahend ka vanemal generatsioonil, kes selle abil kaugemal asuvate naabritega või metsas toimetustel olles koju jäänud pereliikmetega suhelda saavad. Juri Vella puhul, kes üsna häälekalt ja aktiivselt oma traditsioonilist eluviisi kaitses ja põhjapõtrade häirimisse tõsiselt suhtus, oli oluline tuvastada tema maadele eksinud naftatööstuse töötajaid (Niglas 2016). Selleks, et

¹ Maa-aluste liinide rajamine igikeltsaga kaetud taigasse on raske ja kulukas.

ajada põhjapõdrakarja jälge või operatiivset infot loomade või sissetungijate asukohast naabrite ja pereliikmetega vahetada, on telefon igati asjakohane abivahend.

Uued kommunikatsioonivahendid on abivahendiks väljastpoolt tulijatele, kes saavad näiteks tänu GPS-seadmetele lihtsamalt metsas orienteeruda ja seetõttu sinna ka rohkem tulevad (Dudeck 2012: 100).

Interneti olemasolu on oluline nooremal generatsioonil, kes on vastuvõtlikumad sisule, mis selle vahendusel kätte saadakse ja võtavad selle kasutamist lihtsamalt omaks (Dudeck 2013: 145). Stephan Dudeck vahendab 2009. aastal Russkinskaja külas põhjapõdrakasvatavate ja riigiametnike vahel toimunud kohtumisel handi Nadezhda Ivanovna peetud kõnet, kus tuleb välja vahe noorte ja vanade vahel, kuidas noored kasutavad uusi olusid rohkem ning vanemad inimesed on justkui „mädanenud kännud“, kes peavad bürokraatlikus maailmas hakkama saama (Dudeck 2012: 91-92). Selline erinevus tuleb välja üldisemalt modernses maailmas, kus tänapäevaste kommunikatsioonivahendite olulisus kasvab ning hakkab üha enam mõjutama põlisrahvaste kultuuri arengut. Nende kasutamise võimalikkuse tagab elektri olemasolu taigas, mis on praegu sõltub suuresti naftatööstusest.

4. LIIKUMISVIISID MUUTUVATES OLUDES

Obi jõgi on olnud peale elatusallika oluline liikumistee – selle erinevad harud ulatuvad sügavale metsa ja ühendavad erinevaid asulaid. Veekogud üldiselt on maastikul orienteerimiseks olulised märgid. Erinevate kohtadega looduses on seotud erinevad jumalad ja tavad, millest peavad kinni ainult põliselanikud. On kohti, kuhu ei minda niisama (nt Kazõm) ja nendest hoitakse igapäeva elus tavaliselt eemale, et mitte rikkuda seal elavate jumalate rahu. (Dudeck 2012: 96) Sellest räägin täpsemalt edasistes peatükkides, ent logistika puhul on põlisrahvastel olnud oluline tavade järgi käituda.

Traditsioonilisi liikumisviise on muutma asunud motoriseerimine, mis on hoogustunud sõidukite ja kütuse kättesaadavuse suurenemisega piirkonnas. Viimase paranemine ei ole meie mõistes tanklakettide laienemine tundrassa, vaid tööstusrajatiste juures asuva kütusevaru olemasolu ja lepinguline kütusekompensatsioon, lisaks ka põlisrahvaste kaval suhtlus firmaesindajatega kütuse saamiseks. Liikumisviiside muutuses mängib rolli ka teede võrgustiku laiendamine nafta- ja gaasifirmade poolt. (Niglas 2011; Dudeck 2012)

Liikumisviiside muutus tähendab paljuski sõltuvust naftasaadustest, mis tähendab, et põlisrahvaste võimalused tööstusele vastu seista on piiratud. Nad peavad tegema järeleandmisi, et säilitada muutuv olukorras oma traditsiooniline eluviis ja koos eksisteerida nende maadel või nende kõrval asuvate nafta- ja gaasitööstuste rajatistega.

4.1. Orienteerumine maastikul ja ruumitaju

Põlisrahvaste liikumist maastikul suunavad erinevad looduslikud märgid. Selleks võivad olla jõed ja järved, metsas kulgevad rajad, aga nagu Stephan Dudeck (2012: 94) välja toob on hantide puhul selleks ka enda tekitatud märgid looduses. Sarnane märkide järgi liikumine on ka metsaneenetsitel. Mõni kindel puu, kivi vm märk, juhatab põliselanikke nende traditsioonilistel radadel. Juri Vella on öelnud, et neenetsid liiguvad looduses nagu põhjapõõdrad, kes leiavad vaba tee

ilma loodusele kahju tekitamata (Niglas 2011: 50) See kui erinev see hantidega võrreldes on, jääb siinkohal kindla vastuseta.

Traditsiooniline orienteerumisviis on naftakaevanduste rajatiste tekkimise tõttu raskendatud, sest nende ehitamisel ei ole arvestatud piirkonnas elavate põlisrahvaste traditsiooniliste radadega. Naftatööstuste töötajad neid radu ei tunne ja täidavad ülemuste poolt ette antud juhiseid, mis ei ole kuidagi moodi seotud põlisrahvaste maailmapildi ja liikumisviisidega arvestamisega (Taagepera 2002: 362, 397). Neile ei ole oluline, kui nende tegevuse ette jääb mõni põlisrahvaste poolt kasutatav maa-ala, millel on traditsiooniliselt tegeletud jahi või korilusega ja kus on märkamatud rajad, mida on kasutatud mitmeid aastaid (Dudek 2012: 100). Nafta- ja gaasikaevandused on kujunenud piirkonnas püsivaks muutvaks teguriks ning looduslikud orienteerumise märgid kaovad seoses uue taristu rajamisega, sellepärast peavad handid ja metsaneenetsid leidma uusi märke, mis ei pruugi olla looduslikud vaid ka tööstuse poolt tekitatud.

4.2. Motoriseerimise mõju liikumisviisidele

Kesk-Obi äärsed alad on soised ja olulisel kohal põlisrahvaste liikumisviisides on olnud veesõidukitel. Omanäolisem on olnud ühe puu lootsik, mis sarnaneb meie haabjale. Ühe puu lootsik on praktiline väike paat, mis oma voolujoonelise keha poolest on vees liikumisel sujuv, samas kitsa ehituse tõttu ka üsna keeruline kasutada. Siin kohal kasutan oma teadmisi eesti haabja kohta, mida võib samastada Siberi sarnase lootsikuga. Sellise paadi valmistamine on keeruline protsess ja vajab väga häid teadmisi, mis mitu generatsiooni taigas elavate perede puhul võib olla kadunud. Need, kellel on tekkinud lüngad oma esivanemate tarkuste teadmises, on alimad kasutama modernseid lahendusi (Barkalaja 2001: 80). Mida enam aeg edasi, seda rohkem võetakse kasutusele masstoodanguna toodetut, olgu selleks tööriistad, riided või toit (Pivneva 2001: 64). Lootsiku valmistamise oskuse kadumise ja keerulisuse tõttu eelistatakse osta klaasfiibrist kanuusiid ja paate, mis on kergemad ja seetõttu ka lihtsam maismaad mööda transportida.

Suurematel veekogudel paadiga liikumiseks kasutatakse tänapäeval mootorit mitte aere. Motoriseeritud sõiduki kasutamine veel on efektiivsem ning aeg ühest kohast teise liikumiseks on lühem (Niglas 2011: 52), mis tähendab, et saab läbida pikema maa ja näiteks kontrollida kalavörke, loomapüüniseid, pidada valvet ulukitele.

Mootorite kasutamine tähendab suuremat sõltuvust naftasaadustest ning tekitab tarbimistsükli, mis sõltub just piirkonnas tegutsevate naftafirmade poolt pakutavast kütusekompensatsioonist või mitteametlikult erinevate teenete eest saadud kütusest (Toulouze ja Niglas 2025: 279; Niglas 2011: 41, 47, 61). Üht pidi pakub motoriseerimine vabadust, kuid jätab põlisrahvad sõltuvussuhtesse nende eluviisi muutvate naftakaevandustega.

Hantidel oli mitmeid erinevaid nartatüüpe ehk põhjapõdrakelke, näiteks oli olemas religioosel otstarbel kasutatav narta, mis oli seotud põhjapõdrakasvatamisega (Martynova 2001: 69). Nende valmistamine on seotud põliste oskustega, mida on traditsioonilist elu elades edasi antud. Nõukogude perioodil tekkinud generatsioonide vaheline lõhe, mille tõttu on vähenenud traditsiooniliste oskuste teadmine, on vähendanud ka eriotstarbeliste põhjapõdrarakendite ehitamise oskust. Samas on selle protsessiga koos toimunud ka mootorsaanirevolutsioon (Niglas 2011: 37). Mootorsaanide kasutusele võtuga on nartade ja üldiselt põhjapõtrade transpordis kasutamise osakaal põlisrahvaste igapäeva elus vähenenud. See on oluline muutus, kui mõelda põhjapõdrakasvatuse eesmärkidele, mis mõjutavad motivatsiooni sellega tegeleda ja tõstatab küsimuse põhjapõtrade kasvatamise majanduslikust otstarbest. Sellele küsimusele üritan vastust leida traditsioonilisi elatusallikaid analüüsivas peatükis.

Mootorsaanide pealetungile aitas kaasa naftatööstuste kompensatsioonimeetod, millega põlirahvale mootorsaane nende maade kasutamise eest jagati (Toulouze ja Niglas 2025: 254). Mis puutub mootorsaanide kasutamise populaarseks muutumisse, ei saa välja toomata asjaolu, et sellega on põlisrahvad tugevalt mõjutatud kütuse olemasolust ja seetõttu võib olla tööstuste poolt manipulatsioonivahendiks. Samas on mootorsaani kasutamine hooajaline, seda saab kasutada ainult talvel, ja seetõttu on auto üha enam populaarsust koguv. Tänapäeval on paljudel peredel maastikusuutlikud autod (Toulouze ja Niglas 2025: 261), millega taiga keerulistes oludes hõlbus liikuda on. Nende päritolu on Vellade näitel Nõukogude Liidust, sest need on lihtsa ehitusega, üsna vastupidavad taiga tingimustes ja nende varuosad on kättesaadavamad kui lääne sõidukite omad (Niglas 2011: 40).

Motoriseeritud sõiduvahendite laialdane kasutuselevõtt on seotud Nõukogude Liidu lagunemise järel tekkinud vaba turu (Niglas 2011: 40) ja naftasaaduste kättesaadavusega. Ajal, mil kütust ei olnud taigas kerge hankida, ei olnud ka mootorsõidukid nii laialt levinud, mida hõlpsamaks läks kütuse hankimine, seda rohkem hakati kasutama ka uusi sõiduvahendeid.

Kütuse varumine väljaspool asulaid on keeruline protsess, sest kaugemates piirkondades ei ole meile harjumuspärast tanklavõrgustikku. Nende rajamine ei ole otstarbekas, kui arvestada piirkonna

rahvastikutihedust, mis näiteks 1999. aastal elas põlismaadel vaid 5% põliselanikest (Pivneva 2001: 60). Meie mõistes tanklaks võib pidada just naftatööstuste erinevaid rajatisi, sest seal on kütuse olemasolu üsna tõenäoline. Erinevate seadmete töös hoidmiseks on sealgi vaja diislit või bensiini, mis tarnitakse aga valmiskujul teistest piirkondadest. Kütuse näol kompensatsiooni saamine ei ole enam nii lihtne, sest tihti firmad ei pea kinni nendega sõlmitud lepingutest, siis on põlisrahvad leidnud teisi viise selle hankimiseks. Selleks peab saama hästi läbi naftatööstustega, kelle kaudu kütust saab. See on üsna soviestistlik lähenemisviis, kus ressursse vahendatakse varjatult. Kütus, mida põliselanikele antakse, ei ole andjate enda oma, vaid nemad on vahendajad suure tööstuse ja põliselanike vahel ilma ülemuste teadmata (Niglas 2011: 61). Hea läbisaamine naftatööstuste töötajatega aitab põliselanikel oma probleeme lahendada ja vajadusel soovitud tulemusteni paremini jõuda.

Kiiremate mootoritega sõidukite kasutuselevõtt on muutnud ka põliselanike „rahuliku“ elulaadi, kus osa toiminguid kiiremini tehakse. Näiteks laagri kolimine teise kohta, mille ettevalmistused võivad mitme tunni pikkused olla, võtab autoga liikudes vähem aega kui põdrarakendiga (Niglas 2011: 54). Nüüd, kus töö saab kiiremini tehtud, jääb rohkem aega muudeks tegevusteks nt autode tuunimine (Niglas 2016; 2011: 63).

4.3. Teede- ja teenindusvõrgustiku teke taigas

Lisaks kütusele on olulisel kohal teede võrgustiku areng, mis on toimunud nafta- ja gaasikaevanduste jt sellega seotud rajatiste tekkega. Nagu eelpool mainitud on nafta- ja gaasikaevanduste rajamisel kasutatud jõge sihina, mille äärde on rajatud teed (Dudeck 2012: 90) ja ehitatud torud. Kuigi need on mõeldud kasutamiseks nafta- ja gaasifirmade poolt on handid ja neenetsid on kasutusele võtnud. Kuna enamikel on olemas auto, kasutatakse mugavamaid radu, mida mööda oma elutegevust hõlbustatakse. Lisaks on ehitatud põhimagistraalid üsna kasulikud, sest on rajatud jõgede äärde ja seetõttu seotud ka traditsiooniliste liikumisteedega.

Kuigi taigasse rajatud põhiteed tunduvad olema üsna vajalikud, ei saa eirata nende ehitamisel tekkinud reostust. Lisaks „silmailule“, milleks on näiteks torud, mis looklevad teedega kõrvuti, on tavaline, et teede ääres vedeleb ehitusjääke – vanametall, plastikprügi, mahajäetud ehitustehnika.

Põhiteedelt viib metsa mitmeid radasid, mis juhatavad erinevate rajatisteni nt puuraukudeni või uute võimalike maardlate asukohtadeni ja geoloogiliste uuringute asukohtadesse. Neid teid kasutavad naftafirmade töölised, kes metsas „lõõgastumas“ käivad ja sellega prügi metsa alla tekitavad. (Toulouze ja Niglas 2025: 263; Niglas 2016)

Kuigi lai teede võrgustik soodustab ka põliselanike liikumist, ei ole nende rajamisel arvestatud põliselanike usutavadega. Nii on üsna tihti rajatud tee üle pühakoha või suisa matmispaiga (Dudeck 2012: 97). Mõlemad on põlisrahvastel seotud mitmete tabudega ning nüüd, kus kasutatav tee läheb üle mõne sellise koha, peavad põlisrahvad tegema usulisi järeleandmisi, kui nad seda kasutada tahavad.

Lisaks kütusele ja naftatööstuste poolt rajatud teedele, mis hõlbustavad mootorsõidukitega liiklemist, on nafta- ja gaasitööstuste hoonete juures asuvad töökojad oluliseks abiks põlisrahvastele mehhaaniliste probleemide lahendamisel. Erinevate seadmete töökorras hoidmiseks on taigasse ehitatud töökojad, kus on olemas erinevad tööriistad ja abivahendid erinevate tehniliste probleemide lahendamiseks. Lisaks leiab sealt töötajaid, kellel on oskus ja teadmised keeruliste parandustööde tegemiseks. Tööriistu ja muid abivahendeid ning teadmisi ei ole tihti metsas elavatel põlisrahvastel, sest tööriistad on kallid ja metsas elavad põlisrahva liikmed ei ole õppinud mehhaanikat. Kuigi väiksemate remonttöödega on võimalik ise hakkama saada, jäävad keerulisemad probleemid koduses töökojas lahenduseta. Seetõttu pöörduakse vajadusel sõidukitel suuremate remonttööde tegemiseks sellistesse töökodadesse. (Niglas 2011: 61)

5. ELATUSALLIKAD JA NENDE MUUTUMINE

Traditsiooniliste eluviiside viljelemise võimalikkus on Lääne-Siberi põlisrahvaste juures suur probleem, sest sinna tekkinud nafta- ja gaasitööstuste rajatised on endaga kaasa toonud suuremahulise looduse hävimise. Veekogud on reostunud ja nende looduslik tasakaal on häiritud näiteks tammide ja sildade rajamise tõttu. Metsa osakaal on vähenenud, mis tähendab ka põhjapõtrade karjamaade ja metsloomade arvukuse vähenemist piirkonnas (Taagepera 2002: 397).

Taigas elamine on omaette väljakutse, sest suur osa ajast kulub enda ära elatamisele ja sellega seotud toimingutest nt toidu varumine ja tegemine, tööriistade ja tarvikute tegemine. Taiga elu hoiab pidevalt tegevuses (Toulouze ja Niglas 2025: 254) ja sellega harjunuile ei ole küla- või linnaelu eriti atraktiivne. Ise põhjendavad nad seda sellega, et linnas elavad joodikud, ning see on kõlbluse mõttes oluline maailmavaateline valik (Dudeck 2012: 99). Asulates on alkoholi kättesaadavus hea, samas kui töötus on suur ja inimestel polegi midagi muud teha, kui alkoholi tarbida. (Dudeck 2012: 99, 2013: 133) Põliselanikel on palju lugusid, kuidas mõni nende lähedane või sugulane on jäänud alkoholi sõltuvuse küüsi ja selle tagajärjel näiteks enesetapu sooritanud (Barkalaja 2001: 80; Dudeck 2013: 133).

5.1. Konkurents traditsioonilistele elatusallikatele

Handid on olnud peamiselt kalastajad ja kütid. Nad on kasvatanud põhjapõtru veoloomana. Metsaneenetsid on traditsiooniliselt pigem põhjapõdrakasvatajad, kes kaasvalt ka küttimise ja kalastamisega tegelevad. Viimaste mõttemaailm on seetõttu põhjapõtradega tugevamalt seotud, kuid viimasel ajal on toimunud muutus selles osas, millest täpsemalt tuleb juttu allpool. Põhjapõtrade kasvatamine oli oluline elatusallikas, nendelt saadi nahka, liha, sarvi, neid kasutati transpordiks. Lisaks olid nad olulised ohvriloomad. Lõunapoosematel aladel elavad põlisrahvad tegelevad põllumajandusega – harivad maad ja kasvatavad koduloomi nagu kitsed, lambad jm (Martynova

2001: 71; Pivneva 2001: 61). Sellega aga igikeltsaga taigas tegeleda ei saa, seetõttu on hantide ja metsaneenetsite seas põllupidamine harvem nähtus, kuigi tänapäeval seda ka proovitakse.

Konkurents looduslikele ressurssidele on märgatavalt kasvanud nafta- ja gaasitööstuste tekke tõttu piirkonnas. Kui enne elasid handid ja metsaneenetsid üsna omaette väikestes rühmades, ega survestanud enda tegevusega loodust, siis suurenev elanikkond kulutab loodusressursse rohkem kui varem. Kalastamine ja küttimine on toiduallikas kui ka ajaviiteks nafta- ja gaasitööstuste töölistele, kes niiviisi oma toidulauale vaheldust saavad ja oma vaba aega sisustavad. See aga tähendab varude vähenemist ja põliselanike elatusallikate vähenemist.

Jahist on saanud töölistele meelelahutus ja relvi kasutatakse mitte sihipärasel eesmärgil või hirmutatakse nendega meelega põlisrahvaste põhjapõtru (Niglas 2016). Tööliste jahipidamise ja kalastamisega käib kaasas ka alkoholi tarbimine, mida tõestab metsast leitav alkoholitaara (Toulouze ja Niglas 2025: 263). Lisaks tavapärasele prügireostusele on puruks visatud klaasi- ja metalljätmed ohtlikud seal elavatele loomadele, kellest osa võib olla põliselanike põhjapõdrad, kelle vigastused võivad põliselanikele olla suureks majanduslikuks kahjuks, kui loom tuleb sellepärast hukata (Niglas 2016).

5.2. Põhjapõdrad elatusallika ja identiteedi kandjana

Põhjapõdrad on olnud hantidel vähem oluline elatusallikas kui tundraneenetsitel. Handid kasvasid põhjapõtru peamiselt veolooma ja ohvriloomana. Neenetsite puhul võiks väita, et põhjapõder on olnud eluallikas ja kogu elutegevus käib põhjapõtrade ümber. Nõukogude Liidus moodustati suuri põhjapõdrakasvatuse kolhoose. Põhjapõdra koguti suurtesse karjadesse ja põlisrahvad asusid neid karjatama. Kui enne olid taigas elavad põhjapõdrakarjad väikesed, siis nüüd olid need niisama suured kui tundras. Põhjapõtradega tegelesid endised põhjapõdrakasvatajad, kes seda traditsiooniliste teadmiste abil tegid. Mõnedel kolhoosi karjastel olid ka taigas oma laagris mõned põdrad, kellega nad vabal ajal tegelesid. See oli traditsioonilise kultuuri säilimisel tänapäevani üsna oluline roll, sest oskused olid vajalikud tööelus ja neid anti edasi järglastele, kellest tavaliselt järgmised kolhoosi karjased said. (Martynova 2001: 69)

Nõukogude Liidu poliitika põhjapõdrakasvatuse suhtes oli kahetine, sest ühest küljest oli selle jätkamine soodustatud suurte kolhooside loomisega ja nii ei kadunud traditsiooniline teadmine

põhjapõtrade kasvatamisest, teisest küljest aga suretati seda välja, eriti kui jälgida nafta- ja gaasitööstuse arengut, mis hävitas enda teel suure hulga vajalikke karjamaid. Kui ühes karjas on suur hulk loomi, on seda keeruline hallata ning suur kari vajab ka rohkem ruumi. Samas nafta- ja gaasitööstuse rajamisel hävitati enda ees metsa ja selle taimestikku, lisaks lõikab taristu rajamine ära olulised liikumisteed erinevatele karjamaade vahel.

Põhjapõtrade kasvatamine on keeruline töö ning nõuab palju aega ja oskusi, et säilitada poolmetsikute loomadega kontakt. Ilma inimese kokkupuuteta lähevad põhjapõdrad kiiresti metsikuks ja oma karja neid tagasi saada on keeruline. (Niglas 2011: 51) Liivo Niglase filmis „Armastuse maa“ on näha, kuidas on naftatööstuse ja selle töötajate tegevus muutnud Juri Vella põhjapõtradega tegelemist. Näiteks on nendega suhtlemine, st leivakoorikute või muu maiuse jagamine koos nendega rääkimisega, on saanud olulisemaks. Lukoili töötajad hirmutavad põhjapõtru püssipaukudega ja koertega, mis aga tähendab, et inimene on nende mõistes ohtlik ning inimesi kardetakse. Filmis on näha, kuidas maiusega meelitamine ja rahulikul toonil rääkimine neid maha rahustab (Niglas 2016). Sellega Juri Vella justkui kinnitaks, et inimene on sõber ja teda ei pea kartma.

1990ndatel sai põhjapõdrakasvatusest identiteedi küsimus. Kui enne kasutasid handid ja metsaneenetsid neid oma tarbeks veoloomana, söögiks või karusnaha saamiseks ja müügiks, siis nüüd tähendas põhjapõtrade kasvatamine etnilist kuuluvust. Yelena Martynova kirjeldab hantidest põhjapõdrakasvatavate põhjendust, et põhjapõtru kasvatatakse kultuuri säilimise pärast (Martynova 2001: 70). Handid ei olnud enne nii aktiivsed põhjapõdrakasvatavad, ent nüüd sai põhjapõdrast nende kultuuris oluline sümbol. Nagu eelnevalt kirjeldasin, et Nõukogude Liidus sai riiklikust põhjapõdrakasvatusest teadmiste edasikandja, seetõttu oli põhjapõdrakasvatusega tegelemine, vastupidiselt riigi soovile, kultuuri säilimise viis. Kuna see vajab spetsiifilisi oskusi ja teadmisi ja põhjapõdra kasvatusega on seotud omaette mõisted, mida ei saa tõlkida otse teistesse keeltesse, siis on põhjapõdrakasvatus tänapäeval väga oluline osa hantide ja metsaneenetsite kultuuri säilimisest.

Viimast tõestab asjaolu, mille alusel said põliselanikud tagasi oma põliseid maid ja kuidas nad kontrolli oma maade üle säilitada saavad. Tänapäeval tundub, et ilma põhjapõtradeta ei oleks tegu ka põlisrahvaga, kellel on maid vaja enda traditsioonilise eluviisi jätkamiseks. (Dudeck 2012: 94)

Traditsioonilise eluviisiga ei ole põlisrahvastel võimalik ennast ära elatada, sest kulud on suuremad kui saadud tulu (Pivneva 2001: 64-65). Nii otsitakse alternatiive, kuidas on võimalik tagada pidev sissetulek, selleks võib olla ametikoht, mis võimaldab töötada vahetustega, või ühe pereliikme töökoht suuremates asulates. Sellise variandi üks võimalus on asuda tööle just naftafirmades, kus

tavaliselt töötatakse vahetustega (Dudeck 2012: 97). Nii elavad osad põliselanikud justkui kahes maailmas, jagades ennast traditsioonilise taiga elu ja naftatööstuse vahel.

6. VAIMNE KULTUUR

Vaimse kultuuri muutused avalduvad handi ja metsaneenetsite puhul eelkõige keelekasutuses, haridusvalikutes, usulistest maailmavaates ja suulise pärimuse edasiandmises. Need valdkonnad ei muutu eraldiseisvalt, vaid on tihedalt seotud nii poliitiliste ümberkorralduste, naftatööstuse laienemise kui ka igapäevaelu moderniseerumisega. Seetõttu ilmnevad muutused vaimses kultuuris sageli mitte järsu katkestusena, vaid järkjärgulise ümberkujunemisena, milles põimuvad kohanemine, kaotus ja kultuuriline järjepidevus.

6.1. Keeleoskuse muutused põlisrahvaste seas

Handi ja neenetsi keele oskajate osakaal on erinev – 2010. aasta seisuga oli see vastavalt 30% ja 50% (Prozes 2022: 13, 15). Selle üheks mõjutajaks on olnud kontakt vene keele kõnelejatega ja vene keele prestiiži suurenemine, lisaks tuleb ära märkida statistika koostamise eripärad. Näiteks neenetsite kohta käivaid arve ei saa üksühele samastada metsaneenetsitega, kes on küll neenetsid, aga oma kultuuriliste ja keeleliste erinevustega ning nende osakaal võrreldes tundraneenetsitega on kaduvväike. Stephan Dudeck toob välja 2002. aasta uuringu andmed, mille keeleoskuse küsimus oli esitatud viisil, mis soovis teada keeleoskuse olemas olu, kuid mitte täielikku aru saamist (Dudeck 2013: 131).

Keeleoskuse puhul mängib suurt rolli rahva kildude jagunemine erinevate piirkondade vahel ja kontakt teiste rahvaste esindajatega (Taagepera 2002: 388). Kaugemal asuvate gruppide keel areneb omasoodu ja murrakute erinevus muutub suuremaks, mida rohkem on kontakte teiste keelte kõnelejatega. Näiteks on erinevates piirkondades elavatel hantidel kui ka neenetsitel erinevad murded ja tihti ei saada kaugemate dialektide kõnelejatest täielikult aru. Neenetsi keele puhul on erinevus tundra ja taigas elavate kõnelejate vahel nii suur, et nad üksteisest ei saa peaaegu aru (Niglas 2016). See on olnud probleem nii handi kui ka neenetsi kirjakeele arengul, sest valikut, millisel dialektil kirjakeel põhineda võiks, on võimatu teha nii, et kõik ka sellest aru saaksid.

Kirjakeelel on tänapäeval oluline osa kultuurist, sest asjaajamine on peamiselt paberil ja dokumentaalsed tõendid on inimese elus, sh põliselanikel, vajalikud oma õiguste tõendamisel, nagu seda näitas Juri Vella maade tagastamine. Kirjakeele kasutamine sõltub selle oskajate arvust ja üldisest prestiižist ühiskonnas (Toulouze 2003: 101). Hantide ja neenetsite puhul pole kumbki kuigi positiivne. Mõlemal keele kõnelejate arv on märgatavalt vähenenud, mis põhjustab kirjakeele funktsiooni nõrgenemist.

Nõukogude Liidus pidid lapsed koolis õppima vene keeles, seetõttu hakati ka kodudes seda omavahelises suhtluses rohkem kasutama (Taagepera 2002: 385). Sellises olukorras on põliskeele säilitamine raske, nii vähenes ka handi ja neenetsi keele oskus märgatavalt. Seda eriti metsaneenetsite juures, kelle ühiskondlik staatus oli hantide omaga võrreldes kehvem (Dudeck 2013: 132). Põliskeele ununemisele aitas kaasa ka ühismajanditesse tööle asunud põlisrahvaste segunemine abiellumise kaudu. Abielludes teisest rahvusest^[3] inimesega jäi omavahelises suhtluses peale suurema oskajaskonnaga keele kasutamine, kui see aga ei olnud sobiv variant, valiti ühiseks suhtluskeeleks riigi keel – vene keel (Toulouze 2003: 101).

Nafta- ja gaasitööstuse rajamine Obi keskjooksule tõi sinna rohkelt sisserändajaid, kellest said ajapikku püsielanikud. See tähendas põlisrahvastele rohkem kontakte teisest rahvusest inimesega ja nendega suhtluses kasutati vene keelt. Paratamatud kontaktid võõrastega tähendasid hantidele ja metsaneenetsitele uue keeleoskuse suurenevat vajalikkust. Naftatööstuse laienemine piirkonnas on toonud põliselanikele juurde vältimatuid asjaajamisi inimestega, kes ei oska seal elavate rahvaste keeli ega mõista ka nende kultuuri, seetõttu on põliselanikel otstarbekam suhelda vene keeles, mis tähendab handi ja neenetsi keele vähemat kasutamist ja pikapeale oskuse vähenemist.

Ükskõik kui usaldusväärne on kättesaadav statistika, võib näha, et kohalike keeleoskajate osakaal rahvastikust on järjest vähenev ja kaduvväike võrreldes venekeelse elanikkonnaga. Keeleoskuse üks probleeme on kirjakeele hiline areng ja selle keerukus (Toulouze 2003: 101).

Tänapäeval keeleoskajate osakaal langeb märgatavalt. Riigikeeleks on olnud mitu põlvkonda vene keel ja kohaliku keele vajalikkus on järjest langenud ametliku asjaajamise venestamise tõttu. Motivatsioon luua ühtne kirjakeel ja seda ka järjepidevalt kasutada väheneb. Põlisrahvaste keele säilimise väljavaated on piirkonnas halvenenud, sest vene keele pealetungiga ei saa vähesed keeleoskajad võidelda. (Dudeck 2013: 136, 148).

6.2. Kooliharidus ja elukutsevalik

Kooliharidusest on üritatud juba varakult teha relva põlisrahvaste venestamisel. Juba 19. sajandil püüti tsaari-Venemaal peale suruda kooliharidust ja vene keelt, et ristiusustada põlisrahvaid, aga see ei kujunenud hantide ja metsaneenetsite juures eriti edukaks (Dudeck 2013: 130; Toulouze 2003: 96). Ristiusustamisel peeri oluliseks koolihariduse pakkumist ja koolide olemasolu suuremates asustatud paikades. Need jäid põlisrahvaste tegelikest elupaikadest kaugemale, seetõttu ei saanud need põlisrahvaste seal populaarseks. Nõukogude Liidus prooviti esialgu läheneda põlisrahvastele nendele vastu tulles nagu selleks oli liikuva kooli idee, mille puhul liikus õpetaja põhjapõdrakasvatatjatega hooajati kaasa. Üsna varsti muutus aga arusaam, et põlisrahvad võiksid säilitada oma traditsioonilist eluviisi. (Dudeck 2013: 130-131)

Nõukogude Liidus muutus püüd venestada ja põlisrahvaid dresseerida üsna vägivaldseks, kui kooliealseid lapsi sunniviisiliselt peredest kokku korjati ja internaatkooli viidi. Hantide meelest taheti nende lapsed igaveseks ära viia ja nende puhul viis see ka vastuhakuni, millest tuntuim näide on Kazõmi ülestõus 1933. aastal, mille üheks juurpõhjuseks oli just laste röövimine (Taagepera 2002: 383). Koolides oli keelatud igasugune enda kultuuri näitamine, olgu selleks siis enda koduses keeles rääkimine (rääkimata õppimisest), traditsiooniliste riidete kandmine ja ka toit (Dudeck 2013: 133).

Stephan Dudeck kirjutab 2013. aastal ilmunud artiklis 1990ndatel Juri Vella poolt loodud külakoolist, kus said ümberkaudsete perede lapsed esimesed klassid kooliharidust. See oli üsna innovaatiline lähenemine, kus riikliku õppekava kõrval oli õppetöösse põimitud metsalaagri elu ja põhjapõdrakasvatusega seotud tegevused, mille kaudu traditsioonilisi teadmisi õpetati. Lisaks pakkus see võimaluse vanematele jätkata elu taigas ilma, et peaks laste kooliskäimiseks kolima küladesse ja linnadesse. (Dudeck 2013: 136-148)

Noorema generatsiooni puhul on näha, kuidas traditsiooniliste elatuallikate tegelemine järjest enam oma tähtsust kaotab. Pärast põhikooli lõppu minnakse õppima kutsekooli mehhaanikuks, keevitajaks vm tööstusega seotud aladele, mis tagavad kindla töökoha ja seetõttu ka pideva sissetuleku (Niglas 2011: 64). Selline valik on seotud piirkonnas suurenenud nafta- ja gaasitööstuste erinevate tööstusrajatistega, kus abikäsi alati vaja on. (Dudeck 2012: 97-98)

Noorte naiste puhul on näha suundumust valida humanitaariaalne haridus. Nemad on ka aktiivsemad kõrghariduse omandajad (Martynova: 72), kes lõpetades asuvad noored naised tihti tööle

õpetajana piirkonna koolides või jäävad elama linnadesse, kus töökohti on rohkem saada (Dudeck 2013: 143).

6.3. Animistlik maailmavaade hantide ja metsaneenetsite elus

Nii handid kui metsaneenetsite usk on animistlik. Neil jumalad, kes on seotud teatud kohtadega looduses ja nendega tuleb osata läbi saada ning suhtuma neisse austusega. Eriti pühad piirkonnad on matmispaigad, millest tavaliselt eemale hoiti. Kuna põhjapoolsemad alad on kaetud igikeltsaga, kuhu ei saa lahkunu jaoks auku kaevata, on tavaline matmisviis kõrgemale puu otsa või maa peale. Kuna gaasi- ja naftafirmad ei hooli kohalike kultuurist ja kommetest, on nii mõnedki pühapaigad hävitatud. Hantidest Kechimovide pere rääkis Stephan Dudeckile, kuidas naftatoru rajamisel hävitati teele jäänud surnuaed täielikult (Dudeck 2012: 97).

Filmis „Armastuse maa“ seletab Juri Vella oma lapselapsele, kuidas pühakohtades käituda, ja jutustab lugusid, mis nende paikadega esile kerkivad (Niglas 2016). Põlisrahvaste liikumist looduses juhib loodus ise ja seetõttu on vajalik teadmine erinevate kohtade jumalatest. Mõnda piirkonda peab vältima ja teatud kohtades peab järgima traditsioone (Niglas 2016; Dudeck 2012: 96). Looduses liikudes ja sealt ressursse hakides tuleb olla teadlik enda ümbrusest ja käituma vastavalt jumalate soovidele. Sellist käitumisviisi ei esinda naftatööstuse töölised (Taagepera 2002: 362), mis tähendab, et usulised eksimused on põlirahva ja naftatööstuse vahel tugev konflikti allikas. Põlisrahvad püüavad vaatamata pühapaikade reostamise ja lõhkumisele sellesse mitte liialt tugevalt reageerida, et vältida suuremaid konflikte (Nagy 2022: 519; Niglas 2016). Jumalad ise saadavad oma tegevusega rikkujatele õppetunni (Niglas 2016).

Jumalatel on oma arusaamad ja viisid, kuidas inimesi juhtida. Kui neile on tehtud pahameelt, võivad nad inimestele õppetunni anda eksitades meeli või panna neid ohuolukordadesse (Niglas 2016). Enne Nõukogude Liidu võimu, oli jumalatega suhtlemisel oluline šamaani roll. Šamaanide arvu vähenemine on peamiselt tingitud riigi poliitikast, mis neid taga kiusas (Dudeck 2015: 34; Taagepera 2002: 389) ja seetõttu ei ole nende olulisus tänapäeval enam nii suur. Mõnevõrra olulised on aga šamaani oskused, mis võivad olla teadmisenäna veel vanemate inimeste meeles (Toulouze 2003: 105). Need on olulised näiteks ohverdamiste puhul (Karapetova ja Solovyova 2001: 53), mida tänapäeval veel aeg-ajalt tehakse.

Karu on olnud oluline püha loom peamiselt hantide juures. Hantide karupeied on kultuslikud ja karuga on seotud erinevaid tõekspidamisi, alustades kas või sellest, kas karu tohib tappa või mitte (Taagepera 2002: 361, 371). Uskumused seoses karuga, on muutunud seoses viimase elupaikade hõivamisega naftatööstuste poolt. Karusloomana on karu ka nafta ja gaasitööstustes tegutsevatele inimeste oluline sihtmärk, mis tähendab nende arvukuse vähendamist „teiste“ poolt. Nagu teiste metsloomade on karude arvukus piirkonnas on vähenenud ja nende elupaigad on pressitud sügavamale metsa (Toulouze 1999: 1698).

6.4. Suuline kultuur muutvates oludes

Põgusalt puudutan hantide ja metsaneenetsite suulise kultuuri arengut, sest uurimistöö käigus tuli esile hirmujuttude toimimine oma taiga eluviisi kaitsmisel. Jutustamine on nende kultuuris olulisel kohal olnud ning on võrreldav eestlaste folkloori traditsioonidega. Igas kultuuris on oma suulise kultuuri eripärad ja see on ajas muutuv. Järgnevalt toon välja mõned tähelepanekud Obi keskjooksul asuvate põlisrahvaste folkloorist.

Lugude jutustamine on olnud metsaneenetsite juures tähtsal kohal (Niglas: 2016; Toulouze 2003: 104). Filmis „Armastuse maa“ jutustab Juri Vella, kuidas ta oma lapsepõlves elas ja käis koolis külas, kuid igal võimalusel metsa vanaema juurde läks. Vanaema rääkis Jurile neenetsimuinasjutte, mida poiss oma kaaslastele edasi andis ja niiviisi enda kultuuri teistele enesele teadmatult propageeris. See ei meeldinud võimuesindajatele, sest rahvast loodeti venestada. Jutustamiskultuur ei saa edasi elada, kui ei ole selle viljelejaid ja see tõttu võib filmis näha, kuidas Juri Vella oma lapselapsele lugusid räägib. Siinkohal on huvitav märkida, et erinevad kohad tuletavad meelde sellega seotud rahvajutte ning spontaanselt need ka esitatakse. (Niglas 2016)

Rahvajuttudesse ilmuvad gaasi- ja naftatööstusega seotud lood. Nende juttude rääkimine on oluline, sest teadmise ja peidetud tarkuse edasiandmine on tähtsamgi kui rääkimine ise. Nagu Art Leete kirjeldab oma raamatus „Soome-ugri saladused“, on igasse loosse peidetud mingi tarkus, millest kuulaja peab aru saama (Leete 2019: 77-84). Nii on ka Liivo Niglase filmis näha, kuidas Juri Vella ootab arusaamist kuulajate poolt.

Huvitav žanr hantide ja metsaneenetsite puhul on hirmujutud, mille suurem levik tundub olevat seotud võõraste – varasemalt misjonärid, võimuesindajad, tänapäeval ka nafta- ja gaasitööstusega seotud inimesed – saabumisega põlisrahvaste alale. Need jutud kirjeldavad tavaliselt mõnda hirmsat

põliselanikku, kes on kedagi vigastanud või koguni tapnud. On tavaline, et erinevate hirmujuttude puhul ei eitata neid, vaid kinnitatakse ja võimendatakse neid, sest nii on võimalik sissetungijaid eemal hoida (Dudeck 2013: 101).

Pealtungiva moderniseerimise mõjul kaob traditsiooniline teadmine, mis tähendab ka traditsioonilise suulise kultuuri muutmist vastavalt oludele. Hantide ja metsaneenetsite näitel on näha, et suuline kultuur ei kao täielikult, vaid kohandub uute ühiskondlike ja kultuuriliste tingimustega ning säilitab seejuures oma tähtsuse teadmiste, väärtuste ja kogemuste edasiandjana.

KOKKUVÕTE

Käesolev bakalaureusetöö käsitles naftatööstuse mõju Hantõ-Mansiiski autonoomses ringkonnas Obi keskjooksul elavate hantide ja metsaneenetsite kultuurile. Naftatööstuse laienemine on muutnud nende põlisrahvaste elu kõigis peamistes valdkondades: elatusallikad, maa kasutamist, liikumisviise, eluruumi, keelt, haridust ja usundit. Naftatööstuse rajatised on tunginud põlisaladele ilma kohalike elanike maailmapildi ja traditsiooniliste praktikatega arvestamata, mistõttu on põlisrahvad pidanud oma elukorraldust ümber kohandama.

Töö näitas, et naftatööstus on ühtaegu nii hävitav kui võimalusi ja sõltuvussuhteid loov jõud. Ühelt poolt on see oma tegevusega kahjustanud looduskeskkonda ja seeläbi vähendanud traditsiooniliste elatusviiside võimalusi ning survestanud põliskeelte ja suulise pärimuse püsimist. Teisalt on põlisrahvad võtnud kasutusele tööstuse loodud teid, kütust, tehnoloogiat ja kommunikatsioonivahendeid, oma senist eluviisi jätkata. Nii on kujunenud vastuoluline sümbioos, kus moderniseerumine ei tähenda traditsioonilise kultuuri täielikku kadumist, vaid selle pidevat ümberkujundamist. See ilmneb näiteks põhjapõdrakasvatuse, maade piiritlemise ja pühapaikade kaitsmise näitel, milles muutused teravamalt esile tulevad.

Kokkuvõttes võib öelda, et Obi jõe keskjooksul ei ole naftatööstus mõjutanud hante ja metsaneenetseid üksikute muudatuste kaudu, vaid on ümber kujundanud kogu nende kultuurilise keskkonna, sundides neid otsima viise, kuidas säilitada oma identiteeti kiiresti muutuvmas maailmas.

SUMMARY

This bachelor's thesis examined the impact of the oil industry on the culture of the Khanty and Forest Nenets living in the middle course of the Ob River in the Khanty-Mansi Autonomous Okrug. The expansion of the oil industry has transformed the lives of these indigenous peoples in all major spheres: livelihoods, land use, mobility, living environment, language, education, and religion. Oil industry infrastructure has spread onto Indigenous lands without regard for local worldviews and traditional practices, forcing indigenous communities to adapt and reorganise their way of life.

The thesis demonstrates that the oil industry has functioned both as a destructive force and as a source of new opportunities and dependencies. On the one hand, it has damaged the natural environment, thereby reducing the viability of traditional subsistence practices and placing pressure on the survival of indigenous languages and oral tradition. On the other hand, indigenous communities have incorporated roads, fuel, technology, and means of communication created by the industry into their own everyday lives in order to continue their previous way of life. As a result, a contradictory form of coexistence has emerged in which modernisation does not mean the complete disappearance of traditional culture, but rather its continuous transformation. This is particularly evident in the cases of reindeer herding, the delimitation of land, and the protection of sacred places.

In conclusion, the oil industry in the middle course of the Ob River has not affected the Khanty and Forest Nenets through isolated changes alone, but has reshaped their entire cultural environment, compelling them to seek ways of preserving their identity in a rapidly changing world.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

- Barkalaja, Anzori 2001. *The influence of environment of the identity of Pim River Khanties*. Pro Ethnologia 11. Cultural identity of arctic peoples. Arctic studies 5, 77-88. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Barkalaja, Anzori 2015. *Majanduskasvu mudel ja põlisrahvaste eluviis*. Soome-ugri sõlmed 2014, 46-50. Tartu: MTÜ Fenno-Ugria Asutus
- Dudeck, Stephan 2012. *From the reindeer path to the highway and back – understanding the movements of Khanty reindeer herders in Western Siberia*. Journal of Ethnology and Folkloristics 6 (1), 89-106
- Dudeck, Stephan 2013. *Challenging the state educational system in Western Siberia: Taiga school by the Tiutiakha river*. Sustaining Indigenous Knowledge: Learning Tools and Community toim. Erich Kasten and Tjeerd de Graaf, 129-157
- Dudeck, Stephan 2015. *Khanty subsistence in a changing environment reindeer herding and indigenous survival strategies in Western Siberia*. Proceedings of the 29th International Abashiri Symposium, 33-40
- Karapetova, Irina ja Solovyava, Karina 2001. *Yuvan-Iki, the master of Yugan as the cultural symbol of Yugan Khanties*. Pro Ethnologia 11. Cultural identity of arctic peoples. Arctic studies 5, 45-57. Tartu: Eesti Rahva Muuseum
- Leete, Art 2019. *Soome-ugri saladused*. Tallinn: Varrak
- Loode, Oliver 2015. *Hõimurahvad Putini hammasratase vahel*. Soome-ugri sõlmed 2014, 51-54. Tartu: MTÜ Fenno-Ugria Asutus
- Martynova, Yelena 2001. "Reindeer herding as a possibility to maintaining ethnic tradition in the modern environment. (The Ob-Ugrian experience)" Pro Ethnologia 11. Cultural identity of arctic peoples. Arctic studies 5, 67-76. Tartu: Eesti Rahva Muuseum
- Nagy, Zoltán 2020. „Eternity spells of oil“ *The oil and the khanty: resistance or opportunism?*. Yearbook of Finno-Ugric Studies 14:3, 516-527
- Niglas, Liivo 2011. *Yuri Vella on the move: driving an Uazik in Western Siberia*. Folklore: the electronic journal of folkloore vol 49, 31-70. <https://www.folklore.ee/folklore/vol49/niglas.pdf>
- Niglas, Liivo 2016. *Armastuse maa*. Dokumentaalfilm, 72 min. MP DOC ja F-Seitsel.

- Novikova, Natalia 2002. *Self-government of the indigenous minority Peoples of West Siberia: analysis of law and practice* People and the land. Pathways to reform in post-soviet siberia“ toim. Erich Kasten, 83-97 Berliin: Dietrich Reimer Verlag
- Pivneva, Yelena 2001. *The Re-establishment of Ob-Ubrian „Traditional family lands“ – Back to the past or a step towards the future?*. Pro Ethnologia 11. Cultural identity of arctic peoples. Arctic studies, 59-66, Eesti Rahva Muuseum, 2001
- Prozes, Jaak 2022. *Uurali rahvad ja Venemaa 2020. aasta rahvaloendusel*. Soome-ugri sõlmed 2014, 10-18.
- Saar, Edgar 1993. *Hantide traditsioonilised elamud kaasajal*. Pro Ethnologia 1, 63-67 Tartu: Eesti Rahva Muuseum
- Sarv, Heno 1993. *N. Vene rahvusautonoomiad ja soomeugri rahvaste areng*. Pro Ethnologia 1, 68-76. Tartu: Eesti Rahva Muuseum
- Taagepera, Rein 2002. *Hanid, mansid ja neenetsid: Arktika naftaneedus*. Soomeugri rahvad Venemaa föderatsioonis, 361- 410. Tartu: Ilmamaa
- Toulouze, Eva 1999. *Traagiline jõud ja rahulik jõud*. Looming 11/1999, 1698-1705.
- Toulouze, Eva 2003. *The Forest Nenets as a double language minority*. Pro Ethnologia 15. Multiethnic communities in the past and present, 95-108, Tartu: Eesti Rahva Muuseum
- Toulouze, Eva ja Niglas, Liivo 2025. Toim Eva Toulouze. *Fixity and movement in Western Siberia: when oil worker, native and reindeer paths cross*. – Yuri Vella (1948–2013) and the Forest Nenets, 246-287. Tartu: ELM Scholarly Press & University of Tartu Department of Ethnology

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Roosmary Suigusaar ,
(*autori nimi*)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Obi jõe keskjooksul tegutseva naftatööstuse mõju piirkonnas elavate handi ja
metsaneenetsite kultuurile ,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja(d) on Liivo Niglas ,
(*juhendaja nimi*)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Roosmary Suigusaar

27.05.2026